

НІМЕЦЬКІ ПОСЕЛЕНЦІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (20-ТІ РОКИ XIX СТ. – 30-ТІ РОКИ XX СТ.)

Наприкінці XVIII ст. після зруйнування Запорозької Січі, завоювання Кримського півострова та поділів Речі Посполитої до Російської імперії відійшли значні території, що потребували з боку уряду як адміністративного впорядкування, так і господарського освоєння. Російський уряд був зацікавлений в іноземних колоністах, маючи на меті з їхньою допомогою підняти до тогочасного європейського рівня сільське господарство та промисловість Південно-Західного краю. Тому метою нашої статті є визначення, як саме питання переселенців було поставлене на державному рівні та чому у багатьох європейських містах відкрились офіційні пункти, в яких вербували бажаючих переїхати в Російську імперію [1, с. 8-9].

Прихильно ставилася до німецьких переселенців ще російська імператриця Єлизавета Петрівна. Але майбутнім колоністам були потрібні певніші гарантії і підтримка, тому її наступниця Катерина II 29 липня 1763 р. видає два законодавчих акти, які й стали юридичним фундаментом для поселення іноземців на вільних землях. Цими документами були Указ про заснування канцелярії опіки переселенцями і Маніфест про права та пільги для них. Згідно з останнім німецькі колоністи діставали значні привілеї: після переїзду вони отримували земельні наділи від 30 до 65 десятин, грошову допомогу в розмірі до 500 крб., держава гарантувала їм свободу віросповідання та право самоврядування в колоніях, звільняла від податків на 10 років і більше, надавала право влаштовувати свої ярмарки [1, с.9]. Крім того, підприємцям було дозволено «заводити фабрики», «вступати в торгівлю», вивозити власну продукцію без державного мита. Велике значення для переселенців мало також звільнення «від рекрутської повинності як натуральної, так і грошової». В той же час, їм дозволяли добровільно вступати на військову службу до регулярної

армії [4]. Масового і організованішого характеру переселення німців на українські землі набуло на початку XIX ст. Люди, змучені довгими наполеонівськими війнами, феодалними міжусобицями, заохочені обіцянками, масово залишали рідні обжиті місця й їхали шукати кращої долі на нових землях. Цьому сприяли як політика столичного уряду, так і об'єктивні економічні причини. Останні можна поділити на такі, які змушували німців емігрувати з батьківщини (розвиток капіталізму в Європі і масове вивільнення робочих рук, що штовхало значну кількість людей шукати заробітків поза межами своєї країни), і ті, які склалися безпосередньо на землях, куди можлива була еміграція (родючі ґрунти та порівняно низькі ціни на землю; незаповненість місцевого ринку товарами; нестача робочих рук та орендарів землі, особливо після відміни в 1861 р. кріпосного права; схожість методів господарювання, певна політична стабільність краю і порівняно територіальна близькість до німецьких етнічних земель) [1, с.9]. Щодо ставлення урядових кіл різного рівня до іноземних колоністів і зокрема німців, то воно було досить суперечливим: заохочення з боку вищого чиновництва й самодержців і одночасно бюрократизм місцевих чиновників, що заважав нормальному розвитку німецьких господарств. Переселенські процеси на українські землі мали специфіку: німецькі емігранти прибували в основному з Польщі (Привіслянського краю), і тільки незначні групи німців походили безпосередньо з Німеччини. Це були вихідці зі Східної Прусії, Сілезії та Швабії [3, с.5-17]; зустрічалися також і жителі Віртембергії та Бранденбургії [2, с.200]. Треба зазначити й ту особливість аграрної колонізації, що перші переселенці дуже обережно й вимогливо ставилися до нових місць проживання, не засновуючи постійних поселень до того часу, поки не пересвідчатися в економічній вигідності нових земель. Шлях іноземних колоністів у центральну частину Російської імперії пролягав через Волинь, багату родючими ґрунтами і порівняно малозаселену, тому не дивно, що частина переселенців осіла тут. **Поселенці рухалися трактом від Варшави через Ковель, Луцьк, Рівне, Житомир до Києва і далі. Вдовж цієї дороги розташовувалося чимало німецьких поселень [7]. У 30-х роках XIX ст. на Правобережжі виникла**

ціла низка нових колоній німців, вихідців з польських земель. Приводом до переїзду стало польське повстання 1830-1831 рр. проти царизму. Німці, не поділяючи ідеї польської незалежності, схвально ставилися до заходів російських чиновників щодо припинення заворушень. Це викликало неприязнь поляків, і їх гнів спрямувався не тільки проти російського панування, а й проти німецьких поселенців. Уряд намагався утримати німців від переселення, відшкодовуючи їм збитки, які заподіяли повстанці, але дарма. Новим німецьким громадам російська влада надала право власності на землю під поселення, дозволила будувати для потреб колоній водяні та вітряні млини, купувати у власність державну і приватну землю для обробітку. Значні пільги мали поселенці при сплаті податків і виконанні різних повинностей [4, с.228-250]. Хоча політика центрального Російського уряду щодо іноземних переселенців була в цілому сприятливою, у німецьких колоністів часто виникали непорозуміння з місцевим чиновництвом [1]. Скасування кріпосного права, прийняття Закону про передачу в оренду іноземцям поміщицьких земель строком до 36 років (19.02.1861 р.), відміна пільг для іноземців у Царстві Польському сприяла тому, що в другій половині XIX ст. кількість німецьких колоністів на українських землях Російської імперії починає швидко збільшуватися. Впровадження реформ 1861 р. викликало гостру нестачу робочих рук у великих поміщицьких господарствах. Це посилювало приплив переселенців, які осідали на приватних і орендованих землях без прийняття російського підданства. Разом із тим повстання 1863 р. у Польщі прискорило прийняття багатьма етнічними німцями рішення про переїзд із привіслянських губерній на Правобережжя, де заворушення були меншими і тому швидше придушені [6]. Після розправи з польським повстанням 1863 р. міграційний потік посилювався. В регіоні виникла можливість дешево купити землю або отримати її в тимчасове користування на вигідних умовах. За участь у політичних «непорядках» були конфісковані значні земельні угіддя поляків у Волинській губернії. Їх і продавали чи здавали в оренду новоприбулим колоністам з метою «зменшення польського впливу» в регіоні. Російський уряд всіляко сприяв німецьким емігрантам. Царським указом 18 грудня 1861 р. їх

було звільнено від військової служби, а указами від 5 та 23 березня 1864 р. німці, як і росіяни, звільнялися від податків при купівлі нерухомості в 22 західних губерніях імперії. Банки видавали колоністам на рівних умовах із росіянами пільгові позики на придбання маєтків [1, с.20]. Надання значних привілеїв іноземним поселенцям у західній прикордонній зоні Російської імперії призвело до швидкого зростання кількості німецьких колоній. Але наприкінці XIX ст. міждержавні стосунки Російської імперії та Німеччини ускладнилися. Наявність чималої кількості поселень етнічних німців у прикордонній зоні, на думку російських урядовців, могла б становити певну «політичну небезпеку». Тому в цей період змінюється ставлення вищого чиновництва щодо створення нових і розширення старих колоній німецьких емігрантів, навіть проводять репресивні заходи стосовно німців.

Таким чином, почався процес міграції німців із південно-західних губерній Російської імперії як у межах держави, так і за кордон. Переглядаючи архіви, можна відзначити цікавий парадокс: хоча на вищому рівні іноземну колонізацію краю визнавали шкідливою і вживали заходів щодо її припинення, на початках місцеві чиновники всіляко перешкоджали виїзду німців з-за кордон. Лише з 1892 р. почали проводити політику урядового сприяння міграції. Наймасовішими напрямками німецької еміграції були: Бразилія, Аргентина, США. Незначна еміграція відбувалася в межах Російської імперії (Крим, Далекий Схід, Забайкалля, Казахстан). Масовий виїзд іноземних поселенців із Південно-Західних губерній, в тому числі німців, спричинив нестачу робочих рук у поміщицьких господарствах, призвів до зникнення цілих сіл-колоній та до значного зменшення прибутків місцевих землевласників.

Література

1. Cichoska-Petrazyska S. Zywiol niemiecki na Wolyniu. - Warszawa, 1933.
2. Zimmerman K. Fryderyk Wielki i jego kolonizacya rolna na ziemiach polskich. - Poznan. - 1915. - Т. 1, 2.
3. Tymienieski K. Kolonizacja a germanizacja Slaska w wiekach srednich. - Katowice, 1937.

4.Свод законов Российской империи. - Спб., 1842. - Т.12. - Ст. 179, 181, 211, 212, 228-250.

5.Центральний державний історичний архів України у м.Києві (далі - ЦДІА України). - Ф. 442. - Оп.1. - Спр. 1932. - Арк. 1-791.

6.ЦДІА України. - Ф. 442. - Оп. 44. - Спр. 430. - Арк. 1-9; Спр. 431. - Арк. 1-7.

7.ЦДІА України. - Ф.442. - Оп.616. - Спр. 49. - Арк. 1-3.

8.ЦДІА України. - Ф.442. - Оп.527. - Спр.79.

9.ЦДІА України. - Ф.442. - Оп.539. - Спр.154.

10.ЦДІА України. - Ф.442. - Оп.617. - Спр.114. - Ч.1.

11.ЦДІА України. - Ф.442. - Оп.618. - Спр.49. - Арк.1-2; - Спр. 261.

12.ЦДІА України. - Ф.442. - Оп.690. - Спр.206.

13.ЦДІА України. - Ф.442. - Оп.693. - Спр. 31, 54, 60, 91, 102, 107, 131, 152, 162, 164, 167, 174, 177, 191-194, 201, 208, 220-224, 238, 239. 244. 267-269, 271-273, 300, 302, 303, 315, 322; Оп. 694. - Спр. 13, 60, 140, 150.

14.ЦДІА України. - Ф.442. - Оп.846. - Спр.463.

15.Волынская губерния. Географическо-исторический очерк. Составил С.Каретников. Изд. 1. - Ковель, 1905.